

УДК 342.41(477)

Ю.В.ТКАЧЕНКО,

канд. юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2510-5362>

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Ключові слова: громадянське суспільство, основні підходи щодо поняття громадянського суспільства, конституційні принципи, конституційно-правове регулювання

Невід'ємною складовою і головною передумовою сучасної цивілізованої демократичної держави є розвинуте громадянське суспільство. Відсутність ефективно функціонуючих елементів громадянського суспільства в Україні заважає сьогодні нашій країні просуватися в напрямку економічного та соціального зростання, функціонування суспільного життя на основі гуманізму, лібералізму та демократії. Саме тому була обрана така тема статті. На наш погляд, аналіз конституційних принципів через призму формування і розвитку елементів та інститутів громадянського суспільства в Україні буде сприяти ефективності, результативності конституційно-правового регулювання. Наслідком цього буде більш швидкий та гармонійний розвиток України як цивілізованої країни, суспільне життя якої буде в повній мірі базуватися на основі загальнолюдських цінностей з урахуванням національно-культурних та історичних особливостей української держави.

Питаннями конституційно-правового регулювання громадянського суспільства в Україні займалось досить багато вчених. Серед них можна назвати таких вітчизняних вчених, як: Ю.Г. Барабаш, Г.В. Берченко, А.С. Карась, А.Ф. Колодій, П.М. Любченко, О.В. Петришин, В.В. Речицький., С.М. Тимченко, Ю.М. Тодика та ін.

Україна зараз знаходиться на стадії формування важливих, основоположних цінностей та структур громадянського суспільства. Цей процес є надзвичайно складний і відповідальний, оскільки саме він закладає ті підвалини, на яких українське суспільство буде розвиватися та функціонувати багато років поспіль потому. На цьому шляху конституційно-правове регулювання може бути фактором, що сприяє або гальмує його.

На наш погляд, процес становлення і розвитку громадянського суспільства та його інститутів в Україні буде більш швидким та ефективним, якщо конституційно-правове регулювання, основою якого виступають конституційні принципи, буде спрямоване на вирішення таких базових, основоположних моментів: по-перше, чітке визначення об'єкта конституційно-правового регулювання; по-друге, визначення предмета та метода конституційного регулювання; по-третє, однозначне формулювання мети конституційно-правового регулювання; по-четверте, встановлення вихідних засад правового регулювання; по-п'яте, конституційно-правове регулювання має забезпечити регуляцію суспільних відносин у відповідності з тими основоположними цінностями, які притаманні українському суспільству.

Отже, першочерговим завданням, на яке має дати відповідь конституційно-правове регулювання – це визначення об'єкта такого регулювання. У відповідності з нашою тематикою, необхідно визначитись із безпосереднім поняттям громадянського суспільства як політико-правового явища. Як відомо, існують три основні підходи до інтерпретації поняття громадянського суспільства: широкий, вузький та дихотономічний [1, с.23].

Сутність першого зводиться до ототожнення поняття громадянського суспільства з поняттям суспільства в цілому. Прибічники цього підходу вказують на те, що на певному етапі свого розвитку суспільство просто набуває ознак громадянського суспільства за певних умов і, при цьому, такий його структурний елемент як держава із його складу не

вибуває. Тобто, термін «громадянське суспільство» означає певний тип суспільства з відповідним рівнем соціального, економічного, політичного, культурного та правового розвитку [2, с.76]. На наш погляд, важко розглядати громадянське суспільство в якості об'єкта конституційно-правового регулювання як суспільства в цілому тому, що в цій якості громадянське суспільство постає занадто широким явищем. А це, в свою чергу, ускладнює й певною мірою навіть унеможливує здійснення регуляції такого об'єкта з належною ефективністю та результативністю. Прикладом цього могла бути побудова соціалізму та комунізму в радянські часи існування нашої держави. На той час вся правова система була спрямована на побудову саме такого державного устрою, але це відбувалося взагалі і для всіх. Результати такого будівництва відомі всім. Тому широкий підхід може поглинути така ж участь.

Прибічники вузького підходу розглядають громадянське суспільство як певну окрему сферу життєдіяльності суспільства, яка не входить до політичної сфери суспільства (до якої належить держава), а також до економічної сфери (до якої належить ринок) [3, с.33; 4, с.67; 1, с.45]. Позитивним тут є те, що в такій якості розуміння громадянського суспільства ми маємо змогу визначити чіткий об'єкт конституційно-правового регулювання – сукупність індивідів та організацій, які вступають у зв'язки між собою, але ці зв'язки не мають політичного та економічного характеру. Але розуміння такої моделі громадянського суспільства можливе, на наш погляд, за умов коли у суспільстві вже є усталений ліберально-демократичний режим та розвинута економічна система на основі ринкових відносин. В умовах же України такого стану речей ми не спостерігаємо, тому більш правильним постає третій підхід – дихотомічний.

Основою цього підходу є розуміння громадянського суспільства як явища, що є сукупністю суспільних відносин, які знаходяться у відносній незалежності, автономності від держави. Тобто, це є і економічна, і соціальна, і ідеологічна сфера життєдіяльності суспіль-

ства [5, с.14; 6, с.61]. Позитивним у такому погляді є те, що ми чітко виокремлюємо державу від структур громадянського суспільства, а також, що розвиток та становлення громадянського суспільства напряму пов'язується з економічним, матеріальним розвитком суспільства і окремої людини. На нашу думку, в умовах української державності розглядати громадянина та інститути громадянського суспільства без економічної, матеріальної складової неможливо тому, що ми таким чином відриваємо людину від її «живлячих коренів». Тільки індивід-власник, об'єднання-власник може сьогодні розглядатися як пріоритет конституційно-правового регулювання, тільки в цій якості вони можуть протистояти державі і взагалі розвиватися та діяти як самостійні суб'єкти суспільних відносин, як основа громадянського суспільства.

Наступним важливим моментом, який має вирішити конституційно-правове регулювання, це встановлення предмета та метода регулювання. Предмет правового регулювання – це суспільні відносини, на які впливає право. У нашому випадку, всі основоположні зв'язки, що виникають з приводу об'єкта конституційно-правового регулювання, мають розглядатися як предмет конституційно-правового регулювання. Зокрема, це суспільні відносини між суб'єктами громадянського суспільства, що мають певну незалежність від держави, тобто не мають політичного характеру. Такий характер суспільних відносин, що виступають предметом конституційно-правового регулювання, вимагає застосування диспозитивного напряму в їх регуляції. Тобто, зв'язки, що виникають у громадянському суспільстві, в своїй переважній більшості мають врегульовуватися на основі рівності, свободи, паритетності.

Важливим черговим моментом є встановлення чіткої мети конституційно-правового регулювання. На нашу думку, українське суспільство визначилося з тим, в якому напрямку воно прагне розвиватися – це саме ліберальна демократія. Вказаний напрямок передбачає втілення у суспільне життя таких цінностей, як гуманізм, свобода, рівність, багатоманіт-

ність, верховенство права, обмежене державне правління та інші. Все вказане вимагає наявності у конституційному законодавстві принципів, що мають відповідати тим цінностям, які прагне досягнути українське суспільство в своєму розвитку.

Ефективність конституційно-правового регулювання та його результативність напряму залежить від того, на базі яких цінностей здійснюється таке регулювання, а також, чи підтримує більшість населення такі цінності. Легітимація, схвалення суспільством основних засад, на основі яких буде здійснюватись конституційно-правове регулювання розвитку громадянського суспільства є ключовими у їх дії і взагалі у їх реалізації. Досягнення загальної мети правового регулювання буде неможливим без підтримки і схвалення її переважною більшістю громадян України.

Розглянемо найважливіші засади, на яких базується організація та функціонування громадянського суспільства в розвинутих, демократичних державах, а також проаналізуємо основні принципи конституційного регулювання сфери громадянського суспільства в Україні. Спробуємо відповісти на питання, наскільки повно вони за своїм змістовним наповненням відповідають одне одному, та наскільки повно конституційні принципи виражають соціально-правові цінності, які склалися в українському суспільстві.

Незаперечними основоположними принципами, без яких неможливе формування та розвиток громадянського суспільства, є принцип свободи та рівності. Запровадження цих засад у всіх сферах суспільного життя є запорукою успішного та ефективного функціонування всіх структур громадянського суспільства, демократичного розвитку держави. У різних сферах суспільного життя принцип свободи проявляється по своєму. Зокрема, у політичній сфері свобода проявляється у існуванні політичної багатоманітності, багатопартійності, у вільному та неупередженому функціонуванні незалежної опозиції. Важливим є мирне співіснування різних ідеологій та відсутність політичної цензури.

Економічна сфера має свої прояви даного принципу – це свобода підприємницької діяльності, відсутність монополізму і, найголовніше, запровадження вільного конкурентного ринку. Результатом дії принципу свободи є виникнення та становлення основного суб'єкта економічних відносин – вільного індивідуального власника (маємо на увазі як фізичну так і юридичну особу). Чи відповідає це цінностям українського суспільства? Звісно, так. Якщо згадати недавню українську історію, то ми побачимо, що українці прагнули саме до такого положення індивіда. Прикладом може бути те, що під час розкуркулення радянською владою населення найбільше куркулів було саме в Україні. Колективізації був наданий самий шалений опір в Україні, в результаті чого сталінізм вдався до голодомору, щоб остаточно придушити вільного власника. Також при розпаді Радянського Союзу найбільш багатою із республік була Україна.

У правовій сфері свобода передбачає запровадження такого типу правового регулювання суспільних відносин, як «особі дозволено робити все, що не заборонено законом». З цього приводу ст.19 Конституції України, яка встановлює положення, що ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, що, на наш погляд, не зовсім вірно відображає основну ідею принципу свободи.

Принцип рівності передбачає втілення в життя таких трьох важливих моментів. По-перше, забезпечення фактичної рівності (рівність незалежно від майнового стану, національності, раси, мови та ін.). По-друге, забезпечення формальної рівності, тобто рівність в правах, рівність перед законом та незалежним судом. По-третє, це реалізація гендерної рівності, тобто рівності незалежно від статі. Конституція України у ст.24 досить вдало відтворює дані аспекти принципу рівності. Актуальною проблемою залишається реалізація вказаних конституційних принципів.

Наступним важливим принципом, на якому базується розвиток та функціонування громадянського суспільства, є визнання та

гарантування прав людини. Це, в першу чергу, означає, що основною метою діяльності всіх структур, що наділені публічною владою, має стати саме проголошення, затвердження та забезпечення основних прав людини. Вся діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування підпорядковується служінню людині та громадянському суспільству шляхом спрямування своєї діяльності на забезпечення рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості. Останній майдан, що відбувся в Україні, яскраво продемонстрував, що приводом для виходу людей на протест було грубе порушення владою прав людини при розгоні Євромайдану. Таким чином, громадянське суспільство в Україні сприймає і розуміє важливість такої цінності як права людини і довело на справі, що готове захищати свої права. В цьому аспекті необхідно зауважити, що ч.1 ст.3 Конституції України, де встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, на наш погляд, не в повній мірі відповідає принципу визнання та гарантування прав людини. В даній статті необхідно акцент поставити саме на визнанні найвищою соціальною цінністю прав і свобод людини.

Наступною важливою засадничою ідеєю, яка лежить в основі функціонування громадянського суспільства, є обмежене правління. Цей принцип базується на правовому характері діяльності органів публічної влади, що передбачає, в першу чергу, вихід із «тіні» державотворчих процесів, їх відкритість, прозорість і, саме головне, відповідність конституційним та законодавчим приписам. Основним джерелом діяльності публічних суб'єктів має стати Конституція та закони України. Політична необхідність, економічна доцільність, соціальні маніпуляції і популізм, а також інші мотиви мають відійти на останнє або передостаннє місце серед джерел їх діяльності.

Обмеженість правом діяльності суб'єктів публічної влади неможливо реалізувати без збалансованого поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади.

В цьому аспекті виникають певні запитання щодо «сильної» позиції Президента України та «слабкої» позиції Прем'єр-Міністра та Кабінету Міністрів України, як основних суб'єктів, що очолюють виконавчу владу в Україні. На наш погляд, можливими шляхами вирішення такого дуалізму можуть бути або включення глави держави у структуру виконавчої влади, або суттєве звуження його повноважень і розширення повноважень глави уряду і самого уряду. Як на нас, також, проблемним питанням є конституційна модель з абсолютно обмеженими повноваженнями парламенту, враховуючи на велику традиційну роль представницьких органів на теренах української держави в історичному аспекті. Така модель значно знижує роль парламенту у громадсько-політичному житті країни, а також у процесі регулювання суспільних відносин.

Можна назвати ще один засадничий принцип становлення та функціонування громадянського суспільства – визнання та гарантування місцевого самоврядування. На наш погляд, важливість його для розвитку структур громадянського суспільства не викликає жодних сумнівів. Громадянське суспільство у загальнодержавному масштабі починається із свідомого громадянського суспільства на рівні територіальної громади. Тому позитивним постає напрямок, запроваджений центральною українською владою на децентралізацію, на спрямування більшої політичної, економічної, фінансової незалежності територіальних громад від центральних органів державної влади.

Розглянуті конституційні принципи, на наш погляд, є найбільш важливими та основоположними, але однозначно це не вичерпний їх перелік.

Отже, можна зробити наступний висновок. Конституційні принципи відіграють надзвичайно важливу роль у процесі становлення та функціонування громадянського суспільства в Україні. Більшість конституційних принципів відповідає основним засадничим ідеям громадянського суспільства, що були вироблені світовим співтовариством, а також великою мірою відповідають усталеним ціннос-

тям українського суспільства. Основною проблемою, що заважає запрацювати конституційним принципам більш ефективно, як на нас, виступають не недосконалості їх конституційного закріплення, а, в більшій мірі, відсутність належних механізмів їх реалізації. І саме в цьому напрямку має працювати українська держава і всі структури українського суспільства для розбудови правової, демократичної, соціальної держави в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти : монографія. Х. : Юрайт, 2014. 208 с.
2. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування

як інституту громадянського суспільства. Харків : Одиссей, 2006.

3. Коэн Д. Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория / пер. с англ. М. : Издательство «Весь Мир», 2003. 520 с.

4. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Львів : Вид-во «Червона Калина», 2002.

5. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники / пер. с англ. М. : Московск. школа политологических исследований, 2004. 218 с.

6. Речицкий В. В. Политическая активность. Конституционные аспекты. К. : Сфера, 1999. 620 с.

Ткаченко Ю. В. Роль конституційних принципів процесі формування громадянського суспільства в Україні // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 4. С. 268–272. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_43.pdf

Досліджуються проблеми впливу конституційних принципів на процес функціонування та розвитку громадянського суспільства в Україні. Зроблено висновок, що конституційне регулювання в цьому аспекті відповідає головним засадничим ідеям громадянського суспільства, що вироблені світовою спільнотою. Сформульовані певні рекомендації по вдосконаленню конституційно-правового регулювання з метою підвищення ефективності впливу основних конституційних принципів на процес становлення громадянського суспільства в Україні.

***

Ткаченко Ю.В. Роль конституционных принципов в процессе формирования гражданского общества в Украине

Исследуются проблемы влияния конституционных принципов на процесс функционирования и развития гражданского общества в Украине. Сделан вывод, что конституционное регулирование в этом аспекте соответствует главным базовым идеям гражданского общества, что выработаны мировым сообществом. Сформулированы определенные рекомендации по усовершенствованию конституционно-правового регулирования с целью увеличения эффективности воздействия основных конституционных принципов на процесс становления гражданского общества в Украине.

***

Tkachenko Yu.V. The Role of Constitutional Principles in the Process of the Formation of Civil Society in Ukraine

The problems of influence of constitutional principles on the process of functioning and development of civil society in Ukraine are investigated. It is concluded that constitutional regulation in this aspect corresponds to the main basic ideas of civil society, which are worked out by the world community. Certain recommendations are formulated to improve constitutional and legal regulation with a view to increasing the effectiveness of the impact of the basic constitutional principles on the process of the formation of civil society in Ukraine.